

ուղղածից համատեքստ, ինչն արտահայտվում է իրականությունների, հատկանունների կամ տեղանունների միջոցով:

Այսպիսով՝ անդրանդառնաճ պոեմի վերնագրում տեղ գտած տեղանվանը՝ Շիլիոնին: Վերջինս մեր ուսումնասիրության շրջանակներում հանդես է գալիս որպես սոցիալ-պատմական ուղղածից համատեքստ արտահայտող տարր, քանի որ այն իրականում տեղանուն է՝ առավել ստույգ ամրոցի անվանում:

Եվ բնավ էլ պատահական չէ այն հանգամանքը, որ «Շիլիոնի կալանավոր» է վերնագրված պոեմը: Այն, ինչպես արդեն նշվել է, ամրոց է Շվեյցարիայում: Ամրոցի մասին առաջին անգամ հիշատակվում է 1150 թվականին: Միջնադարում ամրոցը եղել է սավոյական կոմսերի (ապա՝ դուքսերի) նստավայրը: Սակայն 1530-1536 թվականներին Շիլիոնի ներքնահարկում կալանավորված է եղել շվեյցարական քաղաքական գործիչ Ֆ. Բոնիվարը, ով նախատիպն է Բայրոնի վերոհիշյալ պոեմի հերոսի:

*Chillon! Thy prison is a holy place,
And thy sad floor an altar- for 'twas trod,
Until his very steps have left a trace
For they appeal from tyranny to God.
Worn, as if thy cold pavement were a sod,
By **Bonnivard!** May none those mark efface!¹*
*Շիլիոն, քո բանտը սրբավայր է միշտ,
Եվ քո տրխրալի հատակը՝ սեղան,
Բոնիվարն այնտեղ տանջվեց բազմավիշտ,
Թողնց հետքերը քարերի վրան:
Եվ թող միշտ մընան նրանք անջընջում,
Որ բռնությունից Աստված ծ են կանչում²:*

Իրականում ազատատենչ հոգևորական և պատմաբան Ֆրանսուա Բոնիվարը (1493–1570) պայքարում էր Ժնևի ազատության համար, ինչի համար էլ կալանավորվել էր: Այս ստեղծագործությունը հատկանշական է այն հանգամանքով, որ դրանում Բայրոնն առաջին անգամ է խոսում իրական պատմական կերպարի մասին՝ ուշադրությունը սևեռելով ոչ թե՛ նրկակայական կամ մտացածին, այլ հենց պատմական՝ իրական, դետալի վրա:

Պոեմն առավել ըմբռնելի դարձնելու համար բերենք փոքրիկ պատմական ակնարկ Բոնիվարի կյանքի պատմությունից, ինչը, ոչ միայն ոգեշնչման աղբյուր է պոեմի ստեղծման համար, այլ նաև որպես ուղղածից համատեքստ է հանդես գալիս նրանում:

Այսպես՝ Լյուսի լորդ Լյուդովիկոս Բոնիվարի որդի Ֆրանսուա Բոնիվարը (1493–1570) ծնվել է Սեյսելում՝ հին սավոյական ընտանիքում, և կրթություն ստացել որպես հոգևորական Թուրինի համալսարանում:

Երբ Լյուդու III-ը բռնազրավում է Բոնիվարների ողջ ունեցվածքը՝ բազառությամբ փոքրիկ վանքի, Ֆրանսուա Բոնիվարը միանում է Ժնևի հայրենասերներին, ովքեր պայքարում էին սավոյացիների՝ տարածաշրջանում իշխելու ջանքերի դեմ: 1519 թ. Դուքսի գալստյան լուրն առնելուն պես Բոնիվարը վանականի կերպարի ներքո ծաղկաված փախչում է Ժնև, որտեղ նրան դավաճանում են իր ընկերներ լորդ Վարուզն ու Մոնթերոնի աբեղա Բրիսեն ու հանձնում Դուքսին: Վերջինս 1519-1521 թթ. նրան բանտարկում է Ռոն գետի ափին գտնվող ամրոցներից մեկում՝ Գրոլետում: Սակայն Մոնթերոնի աբեղային, ում դավաճանությունից հետո հանձնվում է Սուրբ Վիկտոր վանքը, Բոնիվարի ընկերները թունավորում են և ազատում վերջինիս կալանավայրից: 1527 թ. Բոնիվարը վերադառնում է իրենց փոքրիկ վանքը:

Սակայն այս փորձությունն էլ Բոնիվարին ետ չի պահում իր քաղաքական ակտիվությունից: 1530 թ. նա կրկին հանձնվում է Դուքսի յուրայիններին: Դուքսն այս անգամ նրան կալանավորում է Շիլիոնի ամրոցի նկողում, որտեղից ազատ է արձակվում 1536 թ. բեռնցիների կողմից Վոյի (գավառ Շվեյցարիայում) ազատագրման ժամանակ: Մինչ այդ Բոնիվարների միակ ունեցվածք փոքրիկ

¹ Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979, էջ 254.

² Հ. Թումանյանի թարգմանական գոհարները: Համաշխարհային պոեզիա: «Իրավունք»: Երևան 2005, էջ 55:»:

վանքը հիմնովին ավերվել էր, ինչի դիմաց Բոնիվարին թոշակ է հատկացվում ժնկի կողմից, իսկ 1537 թ. նա բուրժուա է կարգվում, որից ստիպված հրաժարվում է ֆինանսական անբավարար միջոցների պատճառով: Իր կյանքի մեծ մասը Բոնիվարն անցկացնում է Բեռնում և Լոզանում, իսկ 1544 թ. հաստատվում է Ժնևում:

Վերոնշյալ պամական ակնարկն ամբողջությամբ սոցիալ-պատմական ուղղաձիգ համատեքստ է՝ Շիլիոն տեղանվան և Բոնիվար հատկանվան տակ ծածկագրված, և ինչպես նկատելի է հայերեն թարգմանությունից, ուղղաձիգ համատեքստի տվյալ կարգերը թարգմանության դիտանկյունից որևէ խնդիր չեն հարուցում և նույնությամբ պահպանված են թիրախային տեքստում: Ուղղաձիգ համատեքստի այս կարգերը պարզապես հարստացնում են երկր պատմական դրվագներով ու փաստերով և առհասարակ բարոյախոսությամբ: Եվ պատահական չէ նաև այն հանգամանքը, որ երկր հաճախ անվանվում է նաև առակ, որի բարոյախոսությունը հետևյալն է՝ մարմնական անազատությունը դեռևս չի նշանակում մտքի անազատություն:

Eternal Spirit of the chainless Mind!
Brightest in dungeons, Liberty! thou
art...¹

Բերնը սոցիալ-պատմական ուղղաձիգ համատեքստի ևս մեկ օրինակ երկից՝

*Lake Lemán lies by Chillon's walls:
A thousand feet in depth below
Its massy waters meet and flow;
Thus much the fathom-light was sent
From Chillon's sow-white battlement,
Which round about the wave-inthralls:
A double dungeon wall and wave
Have made –and like a living grave.²*

Այստեղ Բայրոնը նշում է Լեման լճի մասին, որի ափին էլ կանգնած է բանտ-ամրոց Շիլիոնը և որը իր հուժկու ալիքներով քիչ տառապանք չի հասցրել իրական պատմական կերպար Բոնիվարին: Որպես հավելում նշենք նաև, որ Լեմանը ներկայիս Ժնև լճի նախկին անվանումն է, իսկ առանց այս ամենի իմացության կամ այս նախազիտելիքի՝ Բայրոնի ասելիքը թերի կամ անհասկանալի կարող է թվալ ընթերցողին:

Ինչ վերաբերում է Հ. Թումանյանի կողմից պոեմի թարգմանությանը, ապա հարկ է նշել, որ այս դրվագը՝ 6-րդ երգը, ինչպես նաև 7-րդը, բացակայում են թարգմանության մեջ:

Վերոնշյալ տարրերից բացի՝ հաճախ են հանդիպում այս ստեղծագործությունում ուղղաձիգ համատեքստի այլ տարրեր՝ մեջբերումներ, գրական անդրադարձներ, ինչպես նաև դարձվածքներ՝ այն էլ անգամ փոքր-ինչ այլակերպված:

Ասելիքը ավելի պարզ դարձնելու համար բերենք օրինակներ:
Այսպես՝

*MY hair is grey, but not with years,
Nor grew it white
In a single night...³*

Գորշ են մազերս, բայց ոչ տարիքից,
Ոչ էլ այպես ծեր,
Դարձա մի գիշեր...⁴

Նշված տողերը կարելի է դիտարկել որպես ուղղաձիգ համատեքստի կրկնակի տարր՝ և՛ որպես դարձվածք, և՛ որպես անդրադարձ այլ գեղարվեստական կամ գրական աղբյուրների: Դարձվածքն ինքնին հասկանալի է. «**Grey hair**» կամ «**մոխրագույն/գորշ մազեր**» դարձվածքը թե՛ անգլերենում, և թե՛ հայերենում շատ ընդունված և տարածված է, որը մեկնաբանության կարիք չունի: Սակայն այս մեջբերված բանաստեղծությունն նաև ուղղաձիգ համատեքստ. հեղինակն այստեղ կիրառում է Շեքսպիրի «Հենրի IV» քրոնիկից հետևյալ դարձվածը՝ փոքր-ինչ այլակերպված՝ «**Thy**

1 Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 353.

4 Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 357.

5 Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 353.

⁴ Հ. Թումանյանի թարգմանական գոհարները: Համաշխարհային պոեզիա: Իրավունք: Երևան 2005, էջ 56:

*father's beard is turned white with the news*¹: Սակայն այստեղ հավանական է նաև անդրադարձը պատմական փաստի, այն է Ֆրանսիայի թագավոր Լյուդովիկոս 16-րդի կնոջ՝ Մարի Անտուանետի պամոլոթյանը, ում մասին նույն են փաստում նրա աղախնի հուշերը, համաձայն որի՝

In the night of 21–22 June 1791², the queen's hair had, "turned white as those of a seventy-year old woman." (En une seule nuit ils étaient devenus blancs comme ceux d'une femme de soixante-dix ans³/ Մեկ գիշերում թագուհու մազերը սպիտկեցին, ինչպես յոթանասուն տարեկանի մազերը:

Նույն է վկայում նաև շոտլանդացի էսենիստ, փիլիսոփա Թոմաս Բարիլը իր «Ֆրանսիական հեղափոխություն» աշխատությունում. «Her hair is already grey with many cares and crosses...⁴:

Վերոնշվածից բխում է, որ Բայրոնին հասկանալու համար պետք է լինել համապարփակ գիտելիքով հարուստ ընթերցող, որպեսզի առաջին հայացքից պարզ թվացող բառերի, արտահայտությունների, դարձվածքների կամ մեջբերումների տակ թաքնված տեղեկությունը, փաստերն ու ասելիքը պարզ լինեն, այլապես նրա ստեղծագործությունները զրկվում են խորքայնությունից ու իրական գեղագիտական արժեքից:

Բերենք մեկ այլ օրինակ պոեմից, ինչը ևս մեկ անգամ գաիս է ապացուցելու ասվածը:

We were seven—who now are one,

Six in youth, and one in age,

Finished as they had begun,

Proud of Persecution's rage⁵

Յոթ հոգի էինք, մրնացել են նա:

Մեկը տարիքով, վեցն երիտասարդ,

Ինչպես սկրաան, վերջացրին նույնպես,

Հալածաբների սաստկությամբ հրապարտ.⁶

Մեջբերված տողերից կարելի է ենթադրել, որ պոեմի հերոս, պատմական կերպար Բոնիվարն ունի վեց եղբայր, սակայն իրականում այդպես չէ: Այստեղ ևս ընթերցողից պահանջվում է նախագիտելիք առ այն, որ փաստացիորեն Բոնիվարն ունեցել է երկու եղբայր, որոնցից մեկի անունը եղել է Էմբլերդ: Իրականում հեղինակի այս տողերը անդրադարձ են Ռիչարդ լորդ Բայրոնի՝ Հաքնոլ-Թոքարդ եկեղեցու⁷ բակում տեղակայված հուշարձանի վրա արված գրությանը՝ տապանագրին: Այն է .

*"Beneath, in a vault, is interred the body of Richard Lord Byron, who with the rest of his family, being seven brothers, faithful served king Charles I in the Civil Wars- who suffered much for their loyalty, and lost their present fortunes"*⁸:

Ավելին՝ նշված բանատողերը նաև հիշեցնում են Չ. Չերչիլի հետևյալ տողերը *"The Prophecy of Famine"*՝ ստեղծագործությունից, որտեղ հեղինակը խոսում է իր եղբայրների կորստի մասին, ովքեր զոհ են դարձել շոտլանդական Բյուր շրջանի դեկավարների կողմից պարտադրվող անազատության դեմ պայքարում:

"Five brothers had I on the Scottish plains,

Well dost thou know we were none more hopeful swain,

Five brothers there I lost, in manhood's pride,

Two in the field and three on gibbets died⁹.

1 Shakespeare, *Henry IV.*, act ii. sc. 4, line 345

2 Այս օրը թագավորական ընտանիքը Փարիզից փախուստի ընթացքում բռնվում է Վարնեսի մոտակայքում:

3 Mémoires de Madame Campan, première femme de chambre de Marie-Antoinette, Le Temps retrouvé, Mercure de France, Paris, 1988, p.272, ISBN 2-7152-1566-5

4 Carlyle Tomas, *French Revolution*, Champan & Hall, London, 1837-<http://www.gutenberg.org/files/1301/1301-h/1301-h.htm>

5 Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 256.

6 Հ. Թումանյանի թարգմանական զոհարները: Համաշխարհային պոեզիա: Իրավունք: Երևան 2005, էջ 56:

7 Նոթինգհեմշիրում տեղակայված եկեղեցի, որտեղ հանգչում է Բայրոնն ու իրենից օտարացած իր դուստրը մաթեմատիկոս Էդա Լավլեյսը (Ada Lovelace).

8 The New Monthly Magazine and Literary Journal, Part One, Original Papers, London, Henry Colburn and Richard Bentley, 1830.p. 235.

9 Churchill, G. *The Prophecy of Famine. A Scots Pastoral. The Second Edition*, London. G. Kearsly. 1796. p. 20.

Նման տարրերի միջոցով Բայրոնը իր ստեղծագործության մեջ հիշատակում է մի շարք պատմական փաստեր և իրադարձություններ, որոնք ճակատագրական են եղել ոչ միայն անհատների, այլ նաև ազգերի համար:

*But through the crevice where it came
That bird was perched, as fond and tame,
And tamer than upon the tree,
A lovely bird, with azure wings
And song that said a thousand things,
And seemed to say them all for me¹!*

Այս տողերը այլակերպված մեջբերում են Քոլրիջի “Zapolya” ստեղծագործության “Song of Glycine” հատվածից՝

*A sunny shaft did I behold,
From sky to earth it slanted;
And poisoned therein a bird so bold-
Sweet bird, thou wert enchanted².*

Հետևյալ բանաստեղծը հիշեցնում են Ուորդսուորթի (W. Wordsworth) “I wandered lonely as a cloud” ստեղծագործությունը:

*For he would never thus have flown-
Lone-as the corse within its shroud,
Lone-as a solitary cloud,
A single cloud on a sunny day...³*

Իսկ Ուորդսուորթն իր բանաստեղծության մեջ նշում է՝

*I wandered lonely as a cloud
That floats on high o'er vales and hills...⁴*

Եվ անդրադարձնող, և՛ անդրադարձվող տեքստերում հերոսները համեմատվում են միայնակ, թափառական ամպի հետ հետևաբար անդրադարձնող տեքստը արտացոլում է մեկ այլ գեղարվեստական տեքստ, զուգորդումներ առաջացնում անդրադարձվող տեքստի հանդեպ: (Իսկ Թումանյանի թարգմանության մեջ մեջբերված օրինակները բացակայում են): Սակայն այդ զուգորդումները, անդրադարձները առաջ են գալիս միայն այն պարագայում, երբ ընթերցողը լիաճանաչ է և քաջատեղյակ նաև Ուորդսուորթի ստեղծագործություններին:

Այսպիսով, Բայրոնն իր Շիլիոնի կալանավորը երկում կիրառում է իրեն՝ ճարտարամիտ ու բազմակողմանիորեն զարգացած, բազմաճանաչ և գիտելիքի անհատակ շտեմարան ունեցող հեղինակին բնորոշ այն բոլոր հնարամիտ միջոցները՝ խոսքի պատկերավորման գցուն և քողարկված հնարները, որոնք ստեղծագործությունը օժտում են մակերեսային համատեքստից և բուն ասելիքից բացի՝ այլ՝ լրացուցիչ, ծածկագրված համատեքստերով: Այս համատեքստը առավել հարստացնում են ստեղծագործությունը իմաստներով, հուզականությամբ, գեղագիտական ազդեցությամբ և վերջապես ուղղածից համատեքստերով:

Օգտագործված գրականություն

1. Հ. Թումանյանի թարգմանական գոհարները: Համաշխարհային պոեզիա: «Իրավունք»: Երևան 2005,
2. Byron G. G., The Poems. Raduga Publishers. Moscow, 1979.
3. Carlyle Tomas, French Revolution, Champan & Hall, London, 1837
<http://www.gutenberg.org/files/1301/1301-h/1301-h.htm>.
4. Churchill, G. The Prophecy of Famine. A Scots Pastoral. The Second Edition, London. G. Kearsly. 1796.
5. Coleridge, S. T. The Poetical Works of S. T. Colridge. In three Volumes. Volume III. London, William Pickering, 1829.

1 Coleridge, S. T. The Poetical Works of S. T. Colridge. In three Volumes. Volume III. London, William Pickering, 1829, p. 257.

2 Quillar Couch, Arthur Thomas, Sir. The Oxford Book of English Verse. Oxford: Clarendon, 1919, p. 1020.

3 Byron G. G., The Poems. Raduga Publishers. Moscow, 1979, p. 156.

4 Wordsworth W. The Complete Poetical Works. London: Macmillan and Co., 1888, p. 530.

6. Mémoires de Madame Campan, première femme de chambre de Marie-Antoinette, Le Temps retrouvé, Mercure de France, Paris, 1988.
7. Quillar Couch, Arthur Thomas, Sir. The Oxford Book of English Verse. Oxford: Clarendon, 1919.
8. Shakespeare, Henry IV., act ii. sc. 4. <http://shakespeare.mit.edu/1henryiv/1henryiv.2.4.html>.
9. The New Monthly Magazine and Literary Journal, Part One, Original Papers, London, Henry Colburn and Richard Bentley, 1830.
10. Wordsworth W. The Complete Poetical Works. London: Macmillan and Co., 1888.

Տնփնդություն հնդինակի մասին

Տաթևիկ Մովսիսյան – ԵՊՀ անգլիական բանասիրության ամբիոնի ասպիրանտ

E- Mail: movsisyantatevik@yahoo.com

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.թ.Է.Ա. Հայրապետյանը: